

zična konstitucija označa stanje mladine, ko zapušča ljudske šole. „Náš naraščaj, naša mladina propada ali se vsaj ne razvija v normalni telesni rasti radi razmer, v katerih živi, zato pa propada umski in moralno.“ (Čopič, istotam.)

III.

Po končani ljudski šoli, po izučitvi ali izšolanju, ob vsakem važnem trenutku v življenju mladega človeka se z vso ostrino pojavlja pred njim eksistenčno vprašanje. Poti, ki se mu odpirajo, so redke in negotove. Obrt in trgovina moreta radi svojega nazadovanja sprejeti le majhen odstotek mladih moči. (Okrog 3000 na leto.) Naval na obrti je velik. Jeseni 1937. je prosilo okrog 400 mladih ljudi za sprejem v uk v Mariborske železniške delavnice. Sprejetih je bilo le okrog 40 vajencev. Industrija je zlasti v gospodarsko razvitejših krajih (Gorenjska) še do nedavna sprejemala del mladine, toda danes kapljajo v tovarne le še posamezniki. Tujina je izhod mladine iz rudarskih revirjev in iz Prekmurja. Na veleposestva v Vojvodini, v industrijske kraje na jugu države, v Francijo in drugam odhaja del te naše mladine. Velika večina kmečke mladine pa je prisiljena ostati doma; njej je zaprt dotok v obrt, v industrijo, v šole in v intelektualne in državne poklice (železnica, pošta). Ne samo srednja šola in univerza, temveč tudi možnost kakršnekoli izučitve in zaposlitve je veliki večini kmečke mladine vedno bolj odvzeta. Dekle iz Prekmurja pripoveduje:

„Doma sem iz okolice Murske Sobotе... Moj oče ima hišico, 4 orale zemlje in 1 kravo. Ima tudi 6 dece. Jaz sem najstarejša. Odkar se zavedam, sem morala delati. Pestovala sem svoje mlajše brate in sestre in pomagala v hiši in na polju. Ko sem nehala hoditi v šolo, sem morala od doma, ker nisem bila več potrebna pri delu, kjer so že pomagali mlajši in je bilo staršem težko nas vse rediti. Toda kam bi šla? Nekatera dekleta gredo v Francijo in prinesejo domov nekaj prihrankov. Toda za pot je treba denarja in tega nisem imela. Druge poskusijo kaj zaslužiti v tovarni perila v Murski Soboti. Ampak ta zaslužek je tako majhen, da bi morala stanovati in se hraniti doma, da bi mi ostala kaka malenkost za obleko. Tudi to mi je bilo nemogoče zaradi bede na domu in zaradi tega, ker je Murska Sobotа 8 km daleč... Tako mi ni ostalo nič drugega, kakor da sem šla v mesto za dekle in še vesela sem bila, da so me vzeli v službo. Ker nisem znala hišnih del, kakor jih zahtevajo v mestu, ker ne znam likati, kuhati itd., sem dobila Din 50'— mesečne plače. In še sedaj, ko služim že 5 let, mi ne plačajo več kot Din 100'— na mesec. Nekdaj je imelo dekle vsaj upanje, da se bo poročilo in bo potem vsaj malo preskrbljeno. Zdaj ni mogoče misliti na to, ker so fantje brezposelni ali pa zaslužijo še zase premalo...“

Ta preprosta izpoved je resnična podoba trpljenja in negotovosti današnje mladine. (Konec sledi.) I. B.

Polemika

Plamenac kontra Cankar

V novembrski številki sarajevskega „Pregleda“ se je črnogorski pesnik žarko Plamenac z veliko vehemenco lotil Ivana Cankarja, da bi dokazal, da je naš pisatelj pesimist, reakcionarec, mistik i. t. d., skratka, vse drugo, samo ne napreden pisatelj. Slovenska javnost tega članka mogoče sploh ne bi bila zapazila, če mu ne bi bil Tine Debeljak posvetil velike in popolnoma nezaslužene pozornosti. De-

beljak je sarajevski članek v izvlečku prevedel in ga priobčil v „Slovincu“ kot primer pravoverne marksistične sodbe o Cankarju. Ker pa vsebuje Plamenčev članek nekaj napadov na Ivana Cankarja in mnogo netočnosti, je zbudil pri nas deloma ironične, deloma ogorčene komentarje.

Kaj je Plamenac pravzaprav napisal?

„Cankar ume, da zanese svojom dinamičnom bujicom reči i najkritičnije glave... da ih zamagli, onesvesti... dovede u neku hipnozu...”

Na koncu povesti pa pravi: „Nas Cankar uводи u pustinju, i, ne pokazavši nam put, ostavlja nas bez kompasa i bez snage... Ubacuje nam blato u srce(!) ... Cankar ne veruje u čoveka, ne veruje u život... ne u napredak, razvitak, sreću čovečanstva.”

Plamenac sicer priznava, da je Cankar nanj napravil vtis, potem se pa temu vtisu upira. Umetnikova čustva in način ustvarjanja vendar niso le slučajna primes njegove volje, temveč samo bistvo umetnikovo.

Ni preveč, če rečemo, da si Plamenac pri tem sam v sebi ni na jasnem, sicer ne bi razkrinkaval in raztrgal natanko tega, kar sicer priznava, namreč hipnotično silo Cankarjeve umetnosti.

Cankar ne veruje v bodočnost človeštva? Res? Ali je to še isti Cankar, ki je bil, kakor vemo, vse življenje neustrašen borec in je n. pr. izjavil v „Beli Križantemi”: „Priatelj, globlje poglej! Ali ne vidiš, odkod te nove sile? Življenje se drami v nižavah, ki so spale. — Kaj zato, če prihaja pomlad v viharju in povodnjil! Iz te črne naplavine bo vzknila bujna rast.” Ali pa v komediji „Za narodov blagor”: „V vsakem človeku je nekaj človeka, resnično! In kadar se ta človek vzbudi —! Kadar se vzbudi v hlapcih gospod, v sužnjih kralj! Dragi moj, kadar ne bo več „naroda“, kadar bodo samo ljudje, sami svoji, predrzni in ponosni...”

Ti citati se zelo malo skladajo s Plamenčevimi ugotovitvami Cankarjevega pesimizma. Vendar pa spada Plamenac k tisti vrsti ljudi, ki — po Oscarju Wildeju — mislijo, da je dosti, če kakšno stvar dovolj dolgo ponavljaš, da se naposled uresniči! Zato pa vztrajno ponavlja, da je Cankar „pesimista, očajnik, desperado iz Blatnog dola“ in podobno, ne da bi se zavedel, kako prazne in shematične so te, na tak način nametane trditve.

Le kaj je res? Cankar ima nekatera bojevita, vedra dela, kakor „Pohujšanje“, „Knjiga za lahkomišelné ljudi“ i. t. d., mnogo jih pa ni, kar je iz Cankarjevega življenja tudi razumljivo. A tudi njegove mračne povesti, kakor n. pr. „Križ na gori“, „Na Klancu“, „Kurent“ i. dr. se po navadi končajo z vedrim pogledom v bodočnost. Seveda je Cankar včasih z vso silo svoje umetnosti slikal propadanje izobčencev, obsojencev družbe, toda iz tega ne sledi, da bi bil v tem propadanju sam užival in se s tem zadovoljil, kakor trdi Plamenac. Prav nasprotno je res! Ob zelo številnih prilikah je neusmiljeno obračunal s preveč nežnimi, občutljivimi dušami, z umetniki, ki niso dovolj krepki, da bi prenesli neizprosno veličino svojega poslanstva. V knjigi „Volja in moč“ pravi zdravnik o mladem samomorilcu: „Starec ob rojstvu! V njegovi krvi je bila volja nove dobe in obnemoglost umirajoče.” Prav zato, ker je Cankar veroval v cilj svojega hrepenenja, je neusmiljeno obračunaval s svojimi lastnimi slabostmi, ki jih je vtelesil v svojih žalostnih junakih — večkrat še z grotesknim humorjem. (Manjvrednost = „Povest o dolgem nosu.”) Sam pa se je Cankar dvignil očiščen in junaški in se z vso svojo silo in vero boril naprej.

„Moje delo je slutnja zarje, vsaka moja beseda in vse moje življenje. Že slišim dleto, ki kleše granitni temelj novi stavbi”. („Bela križantema.”)

V tej zvezi je zanimivo, kakšno vlogo je simbolist Cankar včasih naklonil ženskam, ki jih je ljubil tudi radi njihove elementarnosti. Večkrat so Cankarju

ženske simbol „velikega življenja“, tistega življenja, ki je istočasno v zavesti in podzavesti, in celo v medsebojnem odnosu stvari in ljudi: tistega življenja, katerega odsev je Rembrandt skušal izraziti na licih vseh svojih modelov. To življenje ima vedno prav in njemu se simbolist Cankar včasih poklanja. Značilen je konec novele „Melita“, po žalostni junakovi propasti: „Nihče ni vedel, kam je izginila ciganka, prijateljica svojih prijateljev. Toliko so vedeli, da je bil izginil z njo veseli Nagode, sinjeoki, zlatolasi fant.“ In v „Lepi Vidi“, tej drami čistega hrepenenja, pravi Vida: „Ali me poljubi, ali me udari v lice!“ Le še korak nazaj, pa prispemo do Mériméejeve (in seveda Bizetove) Carmen, ki rajši gre v smrt, kakor da bi se odrekla osebni svobodi.

In še enkrat problem: Cankar in marksizem! „... ne moremo, da verujemo, uveravajo nas i pisci uvodnih članaka, predgovora u njegove romane“... da je Cankar bil marksist? Res? Pri nas v Sloveniji ni nobeden resen človek tega trdil, še več: „Ako bi bil Cankar stoodstoten marksist, bi se že s tem izločil iz okvira slovenskega kulturnega in miselnega razvoja, za katerega so bile tedaj ideje angleške politične ekonomije, francoskega socializma in nemške klasične filozofije, ki so utrle pot marksizmu, še knjige z devetimi pečati.“ (A. V. v 9. št. Sodobnosti 1937.) Cankar je bil tudi kristjan, vsaj pretežni del svojega življenja, toda njegovo krščanstvo je bilo posebne vrste. Opisoval je Kristusa, kako hodi v rdeči halji pred množico (Za križem). V glavnem je imel pač ideje tedanjih slovenskih socialnih demokratov (Dermota, Prepeluh, Lončar i. t. d.), čeprav je bil mogoče v nekaterih stvareh malo bolj radikalen. Bil je torej socialist non-marksist (kakor n. pr. v Angliji fabijci). Njegovo sočutje z izobčenci — lumpenproletarci, z otroki („Hiša Marije pomočnice“) ali živalmi („Tuje življenje“) nima prav nobene razredne zavedne barve in vendar vsebuje vse polno obtožb, vendar dviga Cankar v teh in v drugih delih tako odločno svoj glas za ponižane in razžaljene, vendar daje končno v svojih delih („Bela krizantema“ i. dr.) take izjave sousmeritve z delavskim gibanjem, da ga delavci po pravici imajo za svojega. Seveda ostaja Cankar tudi tukaj precej dosleden individualist. Delavci mu niso „masa“, temveč množica individualnosti, ki si ne dajo več teptati svojega človeškega dostojanstva. Rezultat pa ostane isti. Cankar je za svojo dobo nenavadno borben umetnik — in socialist. Razmere, ki so ga prisilile v borbo, je vestno oblikoval — tudi v tem je njegova, dokumentarična vrednost.

O vsem tem pa Plamenac ne ve ničesar in noče ničesar vedeti. Prav tu pa se kaže osnovna napaka Plamenčeva. Na Cankarja gleda popolnoma nedialektično, t. j. skoraj popolnoma brez zveze s časom in razvojem, torej v bistvu tudi nemarksistično. Namreč: mogoče je sicer, da dialektik ni marksist, popolnoma nemogoče pa je, da bi marksist ne bil dialektik; Plamenac pa ni.

Kakor gleda Plamenac na Cankarja, ne da bi se oziral na Cankarjev čas in okolico, tako gleda tudi na evropsko slovstvo devetnajstega stoletja. Plamenac pravi: „... a i Baudelaire, možda čak i Verlaine (podčrtal R.) bili su nesvesni buntovnici protiv lažnog seksualnog morala, protiv filistarstva... da su, dakle, bili nesvesni buntovnici protiv građanskog društva u ime individuumu, ali da nisu bili svesni borci kolektiva, revolucioneri, već, naprotiv mistični hrišćani, simbolisti.“ Če pustimo na strani istovetenje simbolizma in „mističnega krščanstva“, je stavek v glavnem pravilen, vendar je v tem „možda čak“ med Baudelairejem in Verlaine-om nekaj decenijev, ki pa vendar povedo vse. Če bi Plamenac ugotovil, da je nosil Baudelaire v sebi še precej revolucionarnega zanosa takratnega mladega liberalizma, da je živel Verlaine že v dobi, ko je liberalizem tonil, in da je Maeterlinck, ki ga tudi citira, predstavnik „fin du siècle“, predstavnik prefinjenega meščanstva, ki še ni videl nobene poti iz esteticizma, kakor n. pr. v trenutkih Oscar Wilde,

bi bil Plamenac ostal historičen in razumljiv. Ta človek, ki se toliko ogreva za materializem, pa ne vidi logike razvoja, vidi samo posameznike in si namesto razlage pomaga z „možda čak“! Prav tako površno sodi Plamenac o drugih veličinah. Nekdo bi mu moral res povedati, da Nietzsche nikakor ni bil tako reakcionaren, kakor trdijo Nemci. Če bi Plamenac Nietzschejeva dela dobro poznal, bi v njih celo zasledil čudovito točno proročanstvo današnjega stanja v Nemčiji in — njegovo obsodbo. Plamenac imenuje nekega Georga Stephana. Mislim, da se je Plamenac v svoji sijajni načitanosti spet enkrat malo zmotil in da misli v resnici simbolista Stephana Georgeja. Popoln javni škandal pa je, če piše Plamenac, da je Anatole France „ipak svojim cinizmom i skepsom stao u red reakcionaraca.“ Ali je humanist Anatole France s svojo skepso kdaj razkrajal človečanske vrednote? Če je n. pr. pisal: „bogatinom in revežem je enako prepovedano, razcapanim hoditi po svetu, spat pod mostovi in v lakoti krasti kruh“, potem to ni „cinizem“, temveč sarkazem, v katerem je skrit oster protest, ki ga Plamenac očitno ne opazi. Prav tako je Plamenac vrgel Ibsena med reakcionarje, tistega Ibsena, ki je zelo izrazito pisal o nevzgojenih masah sedanosti (Sovražnik ljudstva), ne o ljudeh, kakršni bi se morali šele vzgojiti, kar je po Plamencu spet reakcionarno, čeprav se sklada celo z nekaterimi izjavami ruskih oktobrskih revolucionarjev.

Vsa površnost Plamenčevega psevdo-marksističnega mišljenja pa se kaže v sledečem stavku. Plamenac pravi — zdaj spet o Cankarju: „Kod njega je moral tvorevina psihološka, produkt duševnog zbivanja, a ne proizvod sistema proizvodnje. Nije mu zamerit taj njegov idealistički, individualistički stav“... Plamenac si najbrže predstavlja, da se psihe fabricirajo na tekočem traku, kakor Fordovi avtomobili! Če Plamenac ni tega mislil, ni mislil sploh ničesar. Na žalost pa ni tako; če bi bilo, ne bi bilo socialnih problemov. Menjava proizvodnje šele ustvarja predpogoje za spremembe duševnosti ljudi, ki z vsemi svojimi kompleksi iz preteklosti le počasi in težko sledijo. Še danes imamo zelo mnogo „novih ljudi iz kamene dobe“ (Škvarin).

Zakaj napada Plamenac vso preteklo literaturo? Pravi: „Cankar danas ne bi mogao biti nadrealista“... Vprašanje je le, ali je nadrealizem principielno tako napreden, kakor nekateri njegovi predstavniki mislijo; na svetu so ljudje (n. pr. Le Corbusier), ki so glede tega skeptični. Gotovo pa za naprednost ne zadostuje splošna metoda mišljenja, temveč individualna metoda vsakega posameznika, kajti skazi se bo skazilo vse, tudi najboljša metoda!

Naposled še hlapec Jernej, ki je zbudil Plamenčevo najbolj plamenečo nevoljo! „Čudnovata figura, moramo odmah na prvim stranicama konstatovati. Niko na pr. od članova gazdine porodice neče da se kucne s njim, starim slugom. Zašto mu je toliko stalo do toga? Ne znamo. On se čudi. I mi se čudimo... Jer kucati se najzad mogu ponekad gazda i sluga, ali jesu li oni zato i stvarno jednaki?!“

Tu se Plamencu prvič vidi, da ne pozna Slovenije in ni od blizu videl napol patriarhalnih razmer, ko se je hlapec lahko čutil za člana družine, ko je pojem „družina“ de facto tudi obsegal hlapce in dekle! Cankar nam je s sredstvi simbolista narisal, kako prodira individualna zavest v patriarhalno. Pri tem je v podrobnostih risal docela po življenju in revolucionarni zaključek je nujen. Res je: „Jernej nije tip najamnih poljoprivrednih radnika (pojem „hlapec“ pomeni pri nas na deželi seveda nekaj drugega).“ Res je: „Jernej... je izuzetak“. Jernej je pač kmetiška trda buča, kakor Kleistov Michael Kohlhaas. Cankar nam ga vkljub vsej simboliki kaže čisto po naravi, brez kolektivnega duha in je radi tega le še bolj prepričevalen. Takih hlapcev Jernejev je bilo v Sloveniji nešteto, le da po večini niso končali tako „kohlaasovsko“, kakor Cankarjev. A vso povest

je spisal simbolist, ki mu je šlo za duševni proces upora, ki ga je tudi mojstrsko upodobil.

Po Plamencu bi moral biti hlapec Jernej že od začetka razredno zaveden, revolucionar, namesto da bi bil takšen, kakršni so taki hlapci v resnici. Po Plamencu bi bil moral Jernej menda govoriti drugače, ne: „Ni lepo, od tebe, gospodar, tudi od vas ni lepo, družina, ljubi moji, da mi ne privoščite kaplje vina na pogrebščini“, temveč: „Pazi se, kulak, ti, ki si štirideset let užival večvrednost mojega dela! Mi, vaški sirotniki, bomo v družbi z mestnimi delavci razbili tvoje kulaštvo! Iz tebe bomo napravili kašo in iz Betajnovke kolhoz“! V revolucionarni, pooktobrski Rusiji so res eksistirali pisatelji, ki so „ustvarjali“ po tem receptu, pa se je iz njih neusmiljeno delal norca — Maksim Gorki.

Nadalje očita Plamenac Cankarju, da je v satiri površen, da ne analizira družbenih pojavov, ki jih zasmehuje — isto bi pa lahko očital neštetim satirikom od Aristofana (ki je reakcionaren in napreden obenem) do Daumierja in Averčenka in Švarkina. Razlaga Cankarjeve povesti „Peter Klepec“ pa je taka, da se z njo ni treba posebej baviti. Prečitajte si povest in jo pri tem razumite čisto in popolnoma narobe, prav v nasprotnem smislu, kakor si jo je zamislil Ivan Cankar — pa imate Plamenčevo razlago!

Končno še Martin Kačur. Tu Cankar ni simbolist, temveč realist, kar je iak pogostokrat. Kačurja riše zelo lepo in konsekvntno: človeka, ki čuti, da mora izpolniti neko misijo, pa je zanjo mnogo preslab in tudi premalo izobražen. In vendar se svoje misije tudi ne more čisto odreči. Po njegovi prisilni kapitulaciji se neizprosno maščuje njegova podzavest in Kačur, idealist, postane pijanec in brutalen, zanikrn učitelj, fakično manj vreden, kakor mnogi njegovi neznačajni, od vsega začetka „praktične razmere uvažujoči“ prijatelji. Kako življenjsko, kaj ne? In kako nasprotno Adlerju, ki mu je uspeh v življenju z normalnostjo vred edino merilo. Cankar pa veruje v moč ideje, tudi če je njen nositelj ubog, neorientiran človek, ki klavrnopropade.

Še enkrat: Zakaj je Tine Debeljak prevedel in priobčil to kritiko? V njej mrgoli napak, zlasti pa tudi ni primer marksističnega ali kakršnegakoli mišljenja, temveč individualen, slabo informiran in precej neokusen napad na spomin velikega pisatelja. Miroslav Krleža, ki je tudi marksist, toda neprimerno bolj reprezentativen pisatelj kakor Plamenac, je v svojih revijah ponovno priobčeval prevode iz Cankarja, celo takšne, ki z neposrednim marksizmom nimajo prav nobenega stika (n. pr. „Hiša Marije Pomočnice“).

Še enkrat: čemu?

Nas tako nesmiselno napadanje jezi in žalosti. Mi ljubimo spomin Ivana Cankarja. Imel je vso kulturo preteklega časa in vso vero nastajajočo. Sredi boje je padel, toda zmagal je. V svojem delu je z vso svojo subjektivno občutljivostjo dal čudovito verno sliko svoje dobe in logike svojega lastnega razvoja. Boril se je sam, izoliran, zrl svoji lastni propasti v obraz in pri tem izjavljal: „Zahvaljena bodi zarja, da si se mi vsaj od daleč prikazala“! (Kurent.)

S svojo borbenostjo in delavnostjo, s svojo evropsko razgledanostjo in z logiko svojega lastnega razvoja nam je pokazal pot v bodočnost. In vera, ki mu je dala moč za borbo, ta vera je tudi naša. To je — v kljub vsemu — vera v boljšo bodočnost našega naroda in vsega človeštva.

Branko Rudolf.